

phraseological units, phraseological picture of the different languages world, phraseological regularities and universals of various languages.

REFERENCES

1. Kursisa A., *Deutsch ist easy! Lehrerhandreichungen und Kopiervorlagen, Deutsch nach Englisch. A. Kursisa, Für den Anfangsunterricht. 2011, 18, 102, 104 (in Deu).*
2. Rösler D., *Deutsch als Zweit- und Fremdsprache, Gemeinsamkeiten und Unterschiede. D. Roessler; Deutsch als Fremdsprache. 2011, 14, 149, 160 (in Deu).*
3. Rösler D., *Deutsch als Fremdsprache außerhalb des deutschsprachigen Raums. D. Roessler; Ein praktischer Beitrag zur Fortbildung von Fremdsprachenlehrern. 2011, 12, 105, 108 (in Deu).*
4. Marion G., *Neue methodische Ansätze im DaF-Unterricht mit Beiträgen deutscher und usbekischer WissenschaftlerInnen. G. Marion, Neue methodische Ansaetze. 2011, 55, 58 (in Deu).*
5. Jakobson R., *Implications of language universals for linguistics. R. Jakobson, Universals of language. 2006, 11, 107, 111 (in Eng).*

ӘОЖ 331.101.3:347.966

А.С. КЕНЕСПАЕВ, А.С. ПАМАЗАНОВА

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті,
Өскемен қ., Қазақстан

СУДЬЯЛАРДЫҢ КӘСІБИ ЭТИКАСЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада заң саласының басты категориясы этика мәселесі, оның ішінде судьялардың кәсіби этикасы барынша жан-жақты сөз болған. Авторлардың пікірінше, судья – тәжірибелі, адамдық қарым-қатынаста талғамды, ойлы, салауатты, білімді, турашыл және ізгілікті болуы қажет, ал құқық қорғау қызметін жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларының ішінде судья басты тұлға болып табылады.

Түйін сөздер: судья этикасы, сот, құқық қорғау, заңнама, кәсіби кодекс.

ПРОБЛЕМА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЭТИКИ СУДЬИ

В статье рассматриваются проблемы этики как важнейшей категории в сфере права, а также вопросы, касающиеся профессиональной этики судьи. По мнению авторов, судья – должны быть опытными, солидарными в человеческих отношениях, образованными, коммуникабельными, гуманными, так как среди должностных лиц государственных органов, осуществляющих правоохранительную деятельность, судья является главным лицом.

Ключевые слова: этика судьи, суд, защита права, законодательство, профессиональный кодекс.

PROFESSIONAL ETHICS OF JUDGES

In the article will be considered an important category in the sphere of law a problem of ethics including a court ethics. And according to the authors, judges should be experienced, slidername human relations, educated, sociable, humane, officials of the state bodies responsible for law enforcement, and the chief judge is in person.

Keywords: ethics sugii, security, protection, law, legislation, professional code.

Әр саланың және сол саладағы лауазым иелерінің өзінің құқықтық әдеп нормалары болатыны белгілі. Бұл қатардан судья да тыс қалмайды. Құқық қорғау қызметін жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың лауазымды тұлғаларының ішінде судья ерекше орын алады. Халық судьясы институтының пайда болуы мен дамуының тарихында халық соттарын іріктеудің өлшемдеріне елеулі өзгерістер енгізген сот құрылысы жөніндегі заңнама актілерінен көруге болады.

Қазақ тарихына үңілсек, Әйтеке, Қазыбек, Төле билер «тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деген қағидамен түрлі дауды, қылмысты бір ауыз сөзге тоқтатып, әр істе әділ шешіп отырған болатын. Есім ханның «ескі жолы», Қасым ханның «қасқа жолы», Әз Тәукенің «жеті жарғы» заңдар жинағы қоғамдық кез келген қатынасты ретке келтіріп, әрбір жанды заңға жүгіндіре білді. Қазақ билері хан билігінің тізгінін тарттырып отырумен қатар елдің ішіндегі үлкенді-кішілі дауларға бітім айтып, оның ушықпай бітіп отыруына үлкен ықпал еткен. Қазақ ішіндегі сот билігі, сот ісін жүгізу осы билердің қолында болғандығын белгілі ғалым С.З. Зиманов [1] пайымдап берген. Бұл мәселені М. Қуанышбековтің де ғылыми мақаласынан кездестірдік. Билердің үлгілі, әдептен озбаған шешімдеріне талдау жасаудың өзі бізге билердің билік шешімдері ел мүддесін көздеген тапқыр да әділ шешім, ол қазақ әдеп құқығының бірден-бір қайнар көзі [2] Заңгерлердің ертеңгі бейімдік қызметіне қажетті құқықтық кәсіби әдептің төркіні халқымыздың әдет-ғұрып, салт-санасында жатқандығы, ол заңгердің құқықтық әліппесі екендігі де зерттеушілердің назарынан тыс қалмаған [3]. Халық судьясы Кеңес мемлекетінің алғашқы күндерінде пайда болды. Қазан төңкерісіне дейінгі Ресейдің саяси билігін басып алып, заң мекемелерін жойғаннан кейін Кеңес мемлекетіне өзінің құрылымдық түрі, қызмет мазмұны жөнінде және судьялар құрамы бойынша жауап беретін жаңа сот құру қажеттілігі туындады. Кеңес мемлекетінің алғашқы соттарын ұйымдастырудың маңызды принциптері сот жөніндегі 24 қараша 1917 жылғы №1, 7 наурыз 1918 жылғы №2, 20 шілде 1918 жылғы №3 Декреттерінде және 1918 жылғы Конституцияда бекітілді. 1921 жылғы 28 желтоқсандағы Кеңестердің ІХ Бүкілресейлік съезінде өмірдің барлық саласында революциялық заңдылықтың қатаң бастамаларын ендіру қажеттілігі атап көрсетілді. Судьяны теориялық дайындау сияқты өлшемдер көрсетілген 1922 жылғы халық соттары туралы Ережеден айырмасы – барлық кейінгі заң актілерінде судьяны жұмысқа арнайы даярлауға байланысты шарттар

айтылмаған. 1926 жылғы сот құрылысы туралы Ережеде заң органдарындағы жұмыс міндетті шарт деп көрсетілмеді. 1938 жылғы Сот құрылысы туралы заң бойынша халық судьясы үшін міндетті шарт есебіне жас мөлшері қосымша өлшем болып енгізілді.

Ал қазіргі жағдайға келсек сот және құқық қорғау органдарының қызметін жетілдіру – басты мәселелердің бірі. Қоғамда әлемдік практикада сыннан өткен тәжірибені ескере отырып, демократия, нарық экономикасы, гуманизм мен әлеуметтік әділеттік принциптеріне негізделген Қазақстанның сапалық жаңа, шынайы құқықтық жүйесін жасау мақсатында шұғыл түрде терең, кешенді құқықтық реформа жасау қолға алынды. Сот жүйесін реформалау, судьялардың әлеуметтік беделін арттырып, сот органдарын жеке адамның құқығы мен бостандығының сенімді кепілгері етуге, қоғамдық қарым-қатынастардың субъектілерінің арасындағы дау, тартыстардың заңды әрі әділетті түрде шешілуіне, судьяларды, олардың отбасы мүшелерін құқықтық және әлеуметтік қорғау мәселелеріне бағытталған [4].

Қазақстан Республикасының Конституциясы сот билігіне ерекше көңіл бөліп, сот пен судьяның қоғамдағы рөлі мен орнын айқындай түсті. Қоғамдық құрылымдағы өзгерістер, әсіресе кейінгі жылдары кең дамып келе жатқан демократиялық құрылым, соттың рөлін бұрынғыдан да күшейтіп, оның мәртебесі мен құқығын көтере түсуде. Сот билігінің беделі мен шынайы тәуелсіздігі көптеген факторларға байланысты, соның ішінде соттарды жасақтау тәсілінің, судьяның өкілеттігін тоқтату тәртібінің, судья және оның кәсіби мамандығы деңгейінің мәні зор. Қазақстан Республикасының атынан сот билігін жүзеге асыратын тұлға – судья. Сондықтан да халық әділеттілікті аңсаған жағдайда судья шешімінің ақиқаттығына жүгінеді. Профессор К.Х. Халиқов берген судья ұғымының мазмұнын толықтыра отырып, мемлекет атынан жеке немесе сот құрамында заңда белгіленген тәртіппен сот істерін қарап, кінәсіз адамдарды жауапкершіліктен босатып, ал кінәлі адамдарға айыптау үкімін шығаратын, қажетті жағдайда мемлекеттік мәжбүрлеу шарасын қолданатын, тәуелсіз, тек қана заңға бағынатын, биліктің өкілі деген тұжырым жасауға болады. Сондай-ақ судья – заң өкілі, заңдылықты қалпына келтіруші маман ретінде Конституцияның, заңдардың орындалуын мақсат тұтады. ҚР Президентінің «ҚР-да құқықтық реформаның мемлекеттік бағдарламасы туралы» Жарлығында судьялардың сот төрелігін жүзеге асыру кезінде тәуелсіз болуы, тек қана Конституция мен Конституциялық заңдарға бағынатындығы, сот төрелігін тек соттың ғана жүзеге асыратыны, адамды қылмыс жасауда кінәлі деп тану, тек заңға қатаң сүйене отырып шығарылған соттың айыптау үкімінің негізінде ғана мүмкін болатыны, тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы сияқты негізгі бағыттарды белгілеп берген [5].

Сот билігін әділ жүзеге асыру үшін ғылыми даярлығы жеткілікті, мол тәжірибесі бар, жоғары білікті судьялардың болғаны дұрыс. Сот билігін арнайы даярлықтан өткен адамдардың неғұрлым білікті атқаруы демократиялық негіздерді бәсеңдетпейді, керісінше, күшейтіп, тереңдете түседі. Ақпарат көлемінің ұлғаюы, қоғамдық процестің жеделдеуі, адамдар психологиясының өзгеруі, өмірдегі шындықтар соттардың бүгінгі күнгі жұмысын күрделендіре түседі. Осының бәрі сот жүйесінде қызмет істейтін адамдардың зор құзыреттілігін және осы санаттағы қызметкерлердің белгілі бір дәрежедегі тұрақтылығын объективті түрде талап етеді. Қазіргі судьялардың арнайы біліміне, кәсіби даярлығы мен тәжірибесіне, сондай-ақ адамгершілік сапасына қойылар талап өте жоғары деңгейде. Осы талаптардағы судья рөлінің айрықша маңыздылығы мен жауаптылығын айғақтайтыны өзінен-өзі түсінікті. Істің мәнін жан-жақты, толық және объективті зерттеуді қамтамасыз етуде, оны дұрыс, заңды, әділ шешу үшін судьяның жеке басы бұл іске мүдделі болмауы керек.

Әділдікке жету жолында Қазақстан Республикасының әрбір судьясы мінсіз, қажырлы еңбек етіп, кәсіби деңгейін жетілдіретін табыстарға жетуі қажет. Егер қандай да болсын шығарылған үкімнің, шешімнің құрамында ақиқат та, шындық та, әділдік те болмаса, онда мұндай үкімдер, шешімдер халықтың сот пен судьяға деген сенімін жоғалтады, сот органдары мен судьяның абыройын төмендетеді, беделін түсіреді. Демократиялық қоғамды жетілдірудегі ғылымның орны, білімнің, мамандардың біліктілігін арттыру деңгейі, басқа да факторлар судьялар тұлғасының өсуіне әсер етеді. Судья – өзінің қызметін атқаруда, сот билігін жүзеге асырушы ғана емес, құқық саласындағы жетік маман, құқықтық рухани мәдениеті жетік тұлға [6]. Демократиялық мемлекетіміздің дамуына қарай судьялар мәртебесі де жетіле түседі және әлеуметтік дамуға да көп әсері болады. Судья бұзылған құқықты қалпына келтіруде құқық бұзушыны жазалау мүмкіндігінің болуы, азаматтардың заңды құрметтеуіне әсері бар.

Сот пен судьяның ісіне бақылау жасаудың көптеген түрлері оны жүзеге асыруға кедергі жасамайды, керісінше кең тараған қоғамдық пікір, көзқарастар олардың жұмысына тиісті баға беруге ықпал етеді, ең маңыздысы, сот зерттеуінің жан-жақты әрі толыққанды болуына әсер етеді. Сонымен қатар әлеуметтік бақылау халықтың арасында сот ісінің беделін көтереді, бұл өз кезегінде азаматтардың заңды құрметтеу мінез-құлқын қамтамасыз ету мүмкіндігін кеңейте түседі. Сонымен бірге заңның беделін көтеру құқықтың нормаларын мәжбүрлеп орындату мүмкіндігіне қарамай, оған деген құрметтің өсуі оны ерікті қолдану аясын кеңейтеді және құқық қорғау органдарының лажсыз араласу аясын қысқартады. Бұл жағдайда заң беделі азаматтардың құқық қағидаларын орындауды қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Судьяның абырой беделіне ықпал ететін негізгі шарттар:

1 Сот жүйесінің бірлігі және мемлекеттік қызметтің ерекше түрі ретіндегі сот әділдігінің әлеуметтік қызметі.

2 Мемлекеттік билікте соттың алатын ерекше орны – тәуелсіздігі және оның тек қана заңға бағынатындығы, сондай-ақ мемлекет атынан сот әділдігін жүзеге асырып, мемлекеттік мәжбүрлеу шарсын қолдану құқығы. Судьяның абырой-беделін қолдау – құқықтық тәрбие тұрғысынан қарағанда, ең алдымен, азаматтардың заңды құрметтеу және оны ерікті орындау қажеттілігі, бұл сот билігін жүзеге асыру үшін қолайлы жағдай жасайды. Судьяның жоғары құрмет-беделі оның объективтігіне, істі зерттеу мен бағалау кезінде алдын ала теріс пікір жасамауын судьяның (соттың) дұрыс және әділ шешім қабылдауына азаматтардың көзін жеткізуге жұмыс істейді. Билік өкілеттігінің болуы әдетте абырой-беделдің жоғарғы деңгейін байқатады. Осындай абырой-бедел билікті тиісінше пайдалануды және оны жүзеге асыруда белгілі-бір тәуелсіздікті анықтайды.

Судьяның беделі тұлғаның құқығы мен заңды мүддесі бұзылған немесе бұзылуы мүмкін жағдайда азаматтың сотқа көмек сұрап шағымдануын жеңілдетеді, азаматтың сотқа алғашқы шақыру бойынша-ақ келіп, соттың талабына сөзсіз бағынуын көтермелейді, сотта берілген сұраққа шын жауап беруге оң жағдай туғызады. Судьяның қоғамдағы орны, сот атқаратын іспен, яғни заңдылық пен құқық тәртібін қорғау, сот әділдігін жүзеге асыру, сот төрелігін ешқандай кедергісіз, ешкімнің нұсқауы мен бұйрығынсыз, тәуелсіз жүзеге асыру маңыздылығымен мәлім. Еліміз өркендеп, жеке мемлекет болып қалыптасуы үшін, саяси және экономикалық бағдарламалардың көптеп жасалынғаны белгілі. Сот жүйесін реформалау Қазақстан Республикасы Президентінің 1994 жылғы 1 ақпандағы Қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасы құқықтық реформасының мемлекеттік бағдарламасынан» [7] басталды.

2000 жылы 25 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» конституциялық заң [8] қабылданды және де осы заң сот жүйесін реформалау бағдарламасының үлкен бір бөлігіне айналды. Сот жүйесін реформалау барысындағы жүргізілген іс-шаралардың нәтижесінде жеткен жетістіктер өте елеулі. Біріншіден, сот жүйесі толықтай атқару органдардың ықпалынан босатылды, бұрынғы кеңестік жүйе кезінде қалыптасқан қоғамдағы сот жүйесіне деген көзқарас біріндеп жойылып, соттың тәуелсіздігіне, оның ішінде судьяның іс қарау кезіндегі жеке тәуелсіздігіне және шығарылатын сот шешімдерінің әділдігіне деген сенім артты.

Осы реформалардың аясында судьялардың мәртебесі нығайтылып, судьяның жеке басының және отбасының, дүние мүлкінің қауіпсіздігі Конституциялық заңмен реттеліп, мемлекет қорғауына берілді. Мемлекет тарапынан судьялардың мәртебесін көтере отырып, оларға қойылатын талаптар

да күшейтіліп, судьяларды жауапкершілікке тарту механизмдері де бірнеше заңдар мен заңнамалармен реттелген. Соның бірі – Сот әдебінің (этикасының) кодексі. Сот этикасының кодексі тұңғы рет судьялардың бірінші съезінде 1996 жылы қабылданған. Қазіргі қолданыста жүрген Сот этикасының кодексі, 2009 жылғы 18 қарашада Астана қаласында өткен судьялардың бесінші съезінде қабылданды. Кодексте судьялардың өзіне және оның тәртібіне қойылатын жалпы талаптардан басқа, судьяның сот төрелігін жүргізген кездегі тәртібінің әдептік нормалары, аталған кодексті бұзғаны үшін жауапкершілігі қамтылған [9].

Судья әдебінің кодексі – оның кәсіби әрекетіндегі басшылыққа алатын маңызды құжаттардың бірі. Сол кодекстегі [10] негізгі тұжырымдарды сол қалпында беруді жөн көрдік. Судья тәртіптің жоғары әдептік стандарттарын сақтауға және соттың тәуелсіздігін нығайту мен оны құрметтеу мақсатында осы қағиданы ұстануға тырысуы тиіс. Әрбір судья сот билігінің тәуелсіздігі мен беделін нығайтуға, өз кәсібінің қадірін арттыруға ұдайы қамқорлық жасауға, сот төрелігінің бейнесі мен беделін жақсартуы да – заман талабы. Сот төрелігін жүзеге асыру судьяның негізгі міндеті болып табылады, осы кодексте келтірілген қағида, сонымен бірге судьяның ғылыми және педагогикалық қызметпен айналысу кезіндегі және қызметтен тыс кезіндегі тәртібін де реттейді. Судья өзінің қызметтік парызын орындау, Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын сақтау кезінде үлгі көрсетуге, судья антына адал болуға, судья әдебінің кодексінде көрсетілген судья тәртібінің қағидаларын қатаң ұстануға тиіс. Қандай жағдайда болмасын өзінің қадір-қасиетін сақтай білуге, өзінің арын қастерлеуге, сот билігінің беделін түсіретін, судьяның абырой-беделіне нұқсан келтіретін және сот төрелігін жүзеге асыру кезінде оның объективтілігі мен тәуелсіздігіне күмән тудыратын жағдайлардың бәрінен аулақ болуға тиіс. Судья өзінің айналасындағы адамдардың оның қызметіне ықпал етуіне жол бермеуі қажет. Сонымен қатар қызмет бабын өз мүдделері, отбасы мүшелерінің, туыстары мен жақындарының мүдделері үшін пайдалануға құқығы жоқ. Судья мұқият анықталған фактілерге сүйене отырып, заңдарға және ар-ұжданына сәйкес шешім қабылдауға тиіс. Ол өзінің кәсіби қызметінде Қазақстан Республикасының Конституциясын, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» конституциялық заңын, Қазақстан Республикасының заңдарын және басқа да номативтік-құқықтық актілерді басшылыққа алуға, шығаратын сот актілерінің қоғамда қабылдануына, соттың әділдігі, бейтараптығы мен тәуелсіздігіне деген сенімінің орнығуына жәрдемдесуге міндетті.

Судья бейтарап болуға міндетті. Қоғамдық пікір, судьяны БАҚ-та сынау, оның шешімдерінің заңдылығы мен негізділігіне ықпал етпеуге тиіс. Ол айыптаудың дәлелденгені немесе дәлелденбегені, мәлімделген талаптың негізді-

лігі не негізсіз екендігі туралы өз пікірін, үкім немесе шешім заңды күшіне енгенге дейін жария түрде білдіруге құқылы емес. Судья өзінің қызметтік міндеттерін атқару кезінде алған ақпаратты ашуға немесе өз мақсаттарына пайдалануға, кеңесу бөлмесінің құпиясын ашуға құқылы емес. Судья сот талқылаулары кезінде сөздерімен немесе әрекеттерімен істің барысына қандай да болмасын мүдделік танытуға құқылы емес және процеске қатысушы басқа тұлғалардың мұны жасауына мүмкіндік бермеуі тиіс. Процеске қатысушылармен, істің барысына мүдделі басқа да тұлғалармен іс жүргізуден тыс сыбайлас жемқорлық қарым-қатынастарға баруға тиіс емес. Бұл судьяның қарауға дайындалып жатқан не ол қарап жатқан іс бойынша қатысты тұлғалармен іс жүргізу заңнамасында қарастырылмаған қарым-қатынас жасауға құқылы емес екенін білдіреді. Ол талапкерлермен және жауапкерлермен, олардың өкілдерімен, адвокаттарымен әңгімені тек соттың қызметтік үй-жайында, нақтылы бөлінген уақытта, кейбір жағдайларда сот отырысы хатшысының не приставтың қатысуымен жүргізуге тиіс.

Сотталушылардың ата-аналарын, процеске қатысушылар болып табылмайтын басқа да тұлғаларды тек жергілікті соттардың төрағалары және алдағы немесе жүріп жатқан сот процесін ұйымдастыруға байланысты мәселелер бойынша ғана қабылдаулары тиіс. Судья сыпайы, төзімді, әдепті болуға және сот талқылауына қатысушыларға құрметпен қарауға тиіс. Ол сот ісін жүргізуге қатысушы барлық тұлғалардан тап осындай тәртіпті талап еткені жөн. Әкімшілік өкілеттіктер берілген судья осы өкілеттіктерін адал, біліктілікпен орындауға, ең алдымен, судьялардың қызметіне жәрдемдесіп отыруға және шешімдерді қабылдау кезінде оларға ықпал ету мақсатында тәуелсіздіктің қандай да болмасын шектелуіне, қысым жасалуына немесе өзге де ықпал ету шараларына жол бермеуге, сондай-ақ дөрекілік, әдепсіздік, құқыққа қайшы теріс қылықтар немесе жалпы жұрт қабылдаған моральдық әдеп нормаларымен сыйыспайтын қылықтар жасауға мәжбүрлеуге жол бермеуге тиіс. Өзіне қатысты қысым жасалған немесе өзге де мәжбүрлеу шаралары орын алған судья әкімшілік өкілеттіктер берілген судьяның жауапкершілігі туралы мәселе қоюға міндетті.

Қызметтен тыс кезінде оның әрекеттері мен қылықтары судьяның атағына дақ түсірмеуге және сот билігінің беделін кемсітуге тиіс емес. Сот төрелігін жүзеге асыру жөнінде билік ету өкілеттіктерін өзіне қабылдай отырып, судья тәртіптік әдеп қағидаларын сақтауға байланысты шектеулерді өзіне ерікті түрде жүктейді. Судья құмар ойындар ойнаумен, жеке басына қызмет көрсетумен байланысты көпшілік орындардан аулақ болуға, спирт ішімдіктерін асыра пайдаланбауға, есірткілік және психотроптық заттарды пайдаланбауға, құны

сыбайлас жемқорлықпен күрес жөніндегі заңнамамен белгіленген шектен асатын сыйлықтарды қабылдамауға міндетті. Судья оқытушылық қызметпен, ғылыми немесе өзге де шығармашылық қызметпен шұғылдануға және осы үшін тиісті сыйақы алуға құқылы. Осындай қызмет оның кәсіптік біліктілігін арттыру нысандарының бірі ретінде қолдау тауып отыруы әрі көтермеленуі қажет. Судья қызметі депутаттық мандатпен, кәсіпкерлік міндетті жүзеге асырумен, коммерциялық ұйымның басшы органының немесе байқау кеңесінің құрамына кірумен сыйыспайды. Мұндай лауазым иесі партиялар, кәсіптік одақтар қатарында бола алмайды, қандай да бір саяси партияны қолдап немесе оған қарсылық білдіріп сөйлеуге тиіс емес. Судья оның отбасы мүшелеріне байланысты және судьялық міндеттерін орындауына кедергі келтірмейтін істерді қоспағанда, басқа адамдардың істері немесе өзге де заңды мүдделері бойынша өкілетті өкіл ретінде әрекет жасауға құқылы. Кодекстің талаптарын бұзған судьяға қатысты тәртіптік сипатта шара қолдану туралы мәселені шешу кезінде, жасалған теріс қылықтың барлық мән-жайы, сот билігінің беделіне және судья атағына келтірілген нұқсан, судьяны жеке басы және оның жасалған теріс қылыққа қатысы ескеріледі. Осы кодексмен белгіленген тәртіп қағидасы атқарып отырған қызметіне қарамастан Қазақстан Республикасының әр судьясы үшін, сондай-ақ орындарынан түскен, бірақ судья атағы мен судья қоғамдастығына қатыстылығын сақтаған судьялар үшін міндетті болып табылады. Сондықтан, сот төрелігі арға да, заңға да қайшы келмеуі керек [11]. Бұл пікірді заң да қостайды. Заң азаматтық істердің 2 ай, қылмыстық істердің 1 ай, түскен шағымның 15 тәулік ішінде қаралып, соңына нүкте қоюды талап етеді [12]. Судья өз қызмет орнын қадірлеуге тиіс және заңды немесе кәсіби этиканы бұзған жағдайда өзінің мемлекеттік қызметте болу құқығынан ғана емес, барлық әлеуметтік кепілдіктерден айырылатындығын білу керектігін ҚР Президенті өз жолдауында да [13] атап өткен.

Судьялар, айыпталушылар мен қорғаушылар сотқа қатысушы аудиторияға, қала берді дүйім көпшілікке құқық пен заңның әділетті болатынын, сот залынан шыққан сәтте кеуделеріне құқықтық заңның мызғымастығын, заңға деген сенім мен құрметті ұялатуға кепіл боларлық соттық үгіт-насихатты да бір сәтке де назардан шығармаған жөн. Сот шешендігінің этикасы – адамның танымы мен білімін, рухани тұрғыда дамытудың көзі ретінде, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыруға, ізгілікке, қайырымдылыққа үндеудің, тәрбиелеудің құралы ретінде қызмет ететіндігін зерттеуші Е. Серімов те баса айтқан [14]. Сот процесінде судья құқық жайлы біліп тұрса, онысына көсілген қызыл тілі қосылса, жеңіске жете алады. Сөз нысанға дәл тиіп жатуы үшін: ой мен ақылдың алғырлығы, сүйектен өтетіндей сөздің өткірлігі, логикалық жүйенің мықтылығы,

стильдің ұшқырлығы, жүректің жалын атып тұруы қажет-ақ. Онсыз судьяда шешендік қабілет болмайды деп, судья қызметіндегі сөз өнері, шешендік қасиеттің күні-түні тынбайтын жанқиярлық еңбектің нәтижесі екендігін профессор Ө. Күмісбаев дәп басқан [15]. Осы ойды зерттеуші С. Шәйкенованың да мақаласынан кездестірдік: судьяның шешендік қабілетінің төмендігі оның кәсіби маман ретінде беделіне нұқсан келтіруі мүмкін [16].

Кодекстің ережелері бұзылған жағдайда судьяға қатысты Судья әдеби жөніндегі комиссиялар туралы ережемен қарастырылған қоғамдық ықпал ету шаралары қолданылуы мүмкін. Аталған кодексте судьяға қоятын міндет, судья өзінің қызметтік парызын орындау кезінде ғана емес, күнделікті өмірде де, қызметтен тыс жерде де Сот этикалық кодексінде көрсетілген қағидаларды қатаң ұстауға тиіс. Яғни осы қызметті таңдаған әр судья тәртіптік әдеп қағидаларын сақтауға байланысты шектеулерді өзіне ерікті түрде жүктейді. Осынау бір қиын да мәртебелі қызметте жүрген әрбір азамат барынша әділетті шешімдер шығарып, өзінің барлық болмысымен осы қызметке лайықты екенін көрсетіп, қоғам алдында сот төрелігіне деген сенімнің өсуіне, сот мәртебесі беделінің нығаюына белсене атсалысуы қажет. Сот шешіміне екі жақтың да келіспей жататын кездері болады. Мұның басты себебі – көпшіліктің заңды білмеуінде. Соның салдарынан этиканың бұзылуына жол берілетіндігін Н. Омаров [17] мақаласында келтіреді. Сондықтан сотты мүлтіксіз жүргізу, білместіктен қайсыбір қателікке ұрынбау және заңның бұрмаланбауы үшін, судья – тәжірибелі, адамдық қарым-қатынаста талғамды, ойлы, салауатты, білімді, турашыл және ізгілікті болуы қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Зиманов С.З. Қазақтың билер соты – бірегей сот жүйесі / С.З. Зиманов. – Алматы: Атамұра, 2008. – 216 б.
2. Қуанышбеков М. Қазақ билерінің үлгілі билік шешімдерінің кейбір ерекшеліктері / М. Қуанышбеков // ҚазҰУ хабаршысы. Құқықтану сериясы. – 2011. – №2. – 17-19 б.
3. Серімов Е. Дәстүр мен салт – ұждандық әрекеттердің көрінісі немесе билер сотының жаңғыру үрдісі туралы ой / Е. Серімов // Заң. – 2008. – №11. – 44-46 б.
4. Ғабитов Т.Х. Этика негіздері / Т.Х. Ғабитов. – Алматы, 1997.
5. Омаров Н. Судьяның әділдігі сот беделін өсіреді / Н. Омаров // Заң. – 2010. – №8. – 8-11б.
6. Халиков К.Х. Сот шешендігі / К.Х. Халиков, Е.Е. Серімов. – Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2006. – 218 б.
7. Қазақстан Республикасы құқықтық реформасының мемлекеттік бағдарламасы. – Алматы, 1994. – 1 ақпан.
8. «Қазақстан Республикасының сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» конституциялық заң. – Астана, 2000. – 25 желтоқсан.

9. Сот этикасының кодексі. – Астана, 2015. – маусым.
10. Ағажанова Б. Судья әдебінің кодексі / Б. Ағажанова // Заң. – 2010. – №12. – 29-31 б.
11. Қонысбай Қ. Сот төрелігі арға да, заңға да қайшы келмеуі керек / Қ. Қонысбай // Заң. – 2008. – №11. – 42 б.
12. Мұратов Е. Әділ шешім қабылдау әрбір судьяның жүрегіндегі иманына байланысты / Е. Мұратов // Заң. – 2008. – №10. – 20-24 б.
13. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында» Жолдауы. – e.gov/president/...kk
14. Серімов Е. Сот шешендігінің этикасы / Е. Серімов // ҚазҰУ хабаршысы. – 2013. – №4. – 104-107 б.
15. Күмісбаев Ө. Сот риторикасы және шешендік өнер / Ө. Күмісбаев // Заң. – 2011. – №9. – 37 б.
16. Шәйкенова С. Судьяның тілек сөзі қателіктен сақтандырады / С. Шәйкенова // Заң. – 2009. – №3. – 9 б.

REFERENCES

1. Zimanov S.Z., *Qazaqtyn biler soty biregej sot zhujesi. Almaty, Atamura, 2008, 216 (in Kaz).*
2. Қуанышбекұлы М., *Qazaq bilerinin ulgili bilim sheshimderinin keibir erekshelikteri. QazUU habarshysy. Ququqtanu serijasy. 2011, 2, 17-19 (in Kaz).*
3. Serimov E., *Dastur men salt uzhdandyq areketterdin korinisi nemese biler sotynyn zhanqyru urdisi turaly oj. Zan. 2008, 11-44-46 (in Kaz).*
4. Gabitov T.H., *Jetika negizderi. Almaty, 1997 (in Kaz).*
5. Omarov N., *Sud'janyn adildigi sot bedelin osiredi. Zan. 2010, 8, 8-11 (in Kaz).*
6. Halikov K.H., Serimov E.E., *Sot sheshendigi. Qaraqandy, Bolashaq Baspa, 2006, 218 (in Kaz).*
7. *Qazaqstan Respublikasy ququqtyq reformasynyn memlekettik baqdarlamasy. Almaty, 1994 (in Kaz).*
8. *Qazaqstan Respublikasynyn sot zhuiesi zhane sud'jalardyn martebesi turaly konstitucijalyq zan. Astana, 2000 (in Kaz).*
9. *Sot jetikasynyn kodeksi. Astana, 2015 (in Kaz).*
10. Aqazhanova B., *Sud'ja adebinin kodeksi. Zan. 2010, 12, 29, 30, 31 (in Kaz).*
11. Қонысбай Қ., *Sot toreligi arqa da, zanqa da kaishy kelmeui kerek. Zan, 2008, 11-42 (in Kaz).*
12. Muratov E., *Adil sheshim qabyldau arbir sud'janyn zhureginde imanyna bajlanysty. Zan, 2008, 10-20-24 (in Kaz).*
13. Nazarbaev N.A., *Qazaqstan jekonomikalyq, aleumettik zhane sayasi zhedel zhanaru zholynda zholdauy. e.gov/president/...kk (in Kaz).*
14. Serimov E., *Sot sheshendiginin jetikasy. QazUU habarshysy. 2013, 4, 104-107 (in Kaz).*
15. Kumisbaev O., *Sot ritorikasy zhane sheshendik oner. Zan, 2011, 9, 37 (in Kaz).*
16. Shajkenova S., *Sud'janyn tilek sozi qatelikten saqtandy rady. Zan. 2009, 3, 9 (in Kaz).*